

Марина Коваленко

Міфотворчість як провідне явище у розвитку літератури ХХ століття

Стаття присвячена дослідженню феномену міфотворчості. Тут наведено сутнісні характеристики цього поняття. Автор розкриває вплив міфології на розвиток літератури та культури. У літературно-критичному висвітленні подається поняття “міфологізм”. Автор подає особливості міфологізму, які властиві йому на пізній стадії художнього розвитку.

Ключові слова: міф, міфотворчість, міфологізм, художня творчість, образ, символ, художній прийом.

Міфотворчість – одне з найважливіших явищ у культурній історії людства. У первісному суспільстві міфологія являла собою основний спосіб розуміння світу. Міф виражає світовідчуття та світорозуміння епохи його створення. Міфологія виступає як найбільш рання форма духовної культури людства. У силу своєї синкретичної природи вона вплинула на розвиток різноманітних ідеологічних форм, виступаючи вихідним матеріалом для розвитку філософії, наукових уявлень, літератури.

Література протягом свого розвитку широко використовувала традиційні міфи з художньою метою. Мотиви античної, біблійної міфології були арсеналом поетичної образності, джерелом сюжетів. У ХХ столітті відбувається свідоме звернення деяких напрямків літератури до міфології (Дж. Джойс, Ф. Кафка, Т. Манн тощо); має місце як використання різноманітних міфів, так і міфотворчість, створення власної мови поетичних символів. Міфологізм є характерним явищем літератури ХХ століття і як художній прийом, і як світосприйняття. Він яскраво виявився і в драматургії, і в поезії, і в романі; в останньому найбільш виразно відображена специфіка новітнього міфологізму, оскільки в ХІХ столітті роман на відміну від драми та лірики майже ніколи не

ставав полем міфологізування. Цей феномен безсумнівно досяг свого апогею на шляхах перетворення класичної форми літературного твору та відходу від традиційного критичного реалізму XIX ст., завдяки чому привернув до себе увагу з боку науковців.

Як зазначає Е. Мелетинський, “формування сучасного міфологізму безпосередньо пов’язано із свідомим зверненням письменників до міфологічної традиції й розуміння його сутності неможливо без аналізу специфіки класичного міфу. В контексті розвитку сучасної естетики проблема співвідношення міфу та літератури стає актуальним об’єктом естетико-філософських досліджень. Завдяки суттєвому прогресу в розробці цієї проблематики, численним теоріям міфу, які виникли у XX столітті, з’являється можливість більш ретельно дослідити процеси “реміфологізації” у сучасній літературі, що дає змогу визначити роль і місце цього феномену в культурному житті суспільства” [3, с. 161].

Починаючи з 10-х років XX століття “реміфологізація”, відродження міфу стає динамічним процесом, який охоплює різні сторони європейської культури. Основними ланками цього процесу є визнання міфу вічно живою основою, виділення в міфі його зв’язків із ритуалом та концепцією вічного повторення, а також вплив міфу на ідеологію, психологію та мистецтво.

Процес “реміфологізації” у західній та вітчизняній культурі робить надзвичайно актуальною проблему міфу як у загальному плані, так і у зв’язку з літературою. Постає необхідність співвіднесення класичних форм міфу з історичною дійсністю, яка їх створила, традицією та міфологізмом XX століття з метою знайти спільні риси між первісним міфом і сучасною міфотворчістю та визначити їх значення в контексті естетико-філософських досліджень літературної творчості.

Міфологія є предметом дослідження багатьох науковців. На початку XX століття домінуючу позицію зайняла ритуалістична школа вивчення міфу (С.Х. Хук, Т.Х. Гастер, Е.О. Джеймс та інші). Англійський етнограф Б. Малиновський поклав початок функціональній школі в етнології. У книзі

“Міф у первісній психології” він стверджував, що міф виконує практичні функції, підтримуючи традиції та неперервність племінної культури. Міф закріплює мораль, встановлює певні правила поведінки, санкціонує обряди, раціоналізує соціальні установи. Французький етнолог Л. Леві-Брюль показував у своїх роботах специфіку первісного мислення, його якісну відмінність від наукового мислення. Етнологія XX століття довела, що міфи тісно пов’язані з магією та обрядом та функціонують як засіб підтримання природного і соціального порядку і соціального контролю, міфологічне мислення володіє логічною та психологічною своєрідністю; міфотворчість являється найдавнішою формою, в якій людина моделювала, класифікувала світ, суспільство та саму себе.

У вітчизняному літературознавстві вивченням міфології займалися В.Г. Богораз, Л.Я. Штернберг, А.М. Золотарьов, С.А. Токарев, Ю.П. Францев, Б.І. Шаревська, М.А. Штанхович тощо. Головним об’єктом дослідження в їхніх роботах являється співвідношення міфології та релігії, релігії та філософії. Вагоме місце займають роботи Е.М. Мелетинського. Роль міфу в розвитку літератури розглядав О.О. Потебня, виходячи з лінгвістики та семантики слова. А.Н. Веселовський досліджував міф, виходячи з його етнології та сюжету, із зовнішніх жанрових форм. І.Г. Франк-Каменецький, О.М. Фрейденберг досліджували міф у зв’язку з питаннями поетики. Я.Е. Головоскер зосереджується на поетичній, естетичній логіці міфу. М.В. Ліфшиц розглядав давні міфи як повстання поезії проти прози. В кінці XX століття було проведено багато різноманітних досліджень з метою вивчення міфологізму сучасної літератури такими вченими як Ю.М. Лотман, А.М. Панченко, І.П. Смирнов, В.Н. Топоров, Б.А. Успенський.

Починаючи з античних часів і до XX століття, поети та письменники різних епох і різних напрямків неодноразово зверталися до міфології як до невичерпного творчого джерела. Протягом усього процесу розвитку літератури міфічні образи не лишалися незмінними, вони трансформувалися.

Дослідженням трансформації міфологічних образів займалися літературознавці та філософи. Серед них: К. Юнг, Я. Грімм, О. Лосєв, Н. Фріє, З. Фройд тощо.

Е. Мелетинський відмічає, що сучасна культура включає в себе різні парадигми тлумачення міфу: 1) компаративну: в розумінні порівняльного аналізу різних етноміфологій (Ж.Ф. Лафіто), у значенні типологічного порівняння міфу з іншими формами культури і свідомості: з дитячою свідомістю (Дж. Віко), з поетичною творчістю (І.Г. Гердер), із казкою як інобуттям міфу, яке втратило зв'язок з ритуалом (брати Грімм); 2) лінгвістичну (А. Кун, В. Манхорд, М. Мюллер, В. Шварц); 3) апологетичну (Ф. Ніцше); 4) антропологічну (Е. Ленг, Г. Спенсер, Е. Тейлор); 5) ритуалістичну (Дж. Фрейзер); 6) функціональну (Б. Малиновський); 7) афективно-асоціативну (М. Еліаде, К. Юнг); 8) соціологічну (Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль); 9) символічну (Е. Кассіер, С. Лангер); 10) структуралістичну (Р. Барт, К. Леві-Стросс); 11) герменевтичну (Г. Гадамер) [3 с. 160].

Трансформація – видозмінення під впливом літературної епохи, індивідуальності письменника, рівноваги між новаторством та традицією.

Однією з особливостей розвитку мистецтва ХХ століття є звернення до міфології як до універсальної поетичної мови та інструменту композиційної і жанрової організації життєвого матеріалу.

Історія культури завжди так чи інакше співвіднесена з міфологічною спадщиною давнини, хоч на різних етапах співвідношення це неоднозначне. Загалом воно еволюціонувало в напрямку “деміфологізації” (особливо в епоху Просвітництва й позитивізму). ХХ століття позначає виразна “реміфологізація”, яка далеко випередила романтичне захоплення міфом на початку ХІХ століття. “Реміфологізація” у сучасній літературі є відповіддю на принципово нові процеси, які відбувались в культурі на початку ХХ століття, а саме: розчарування у позитивістському раціоналізмі та еволюціонізмі; вплив на літературні процеси некласичних теорій, нових ідей у психології та етнології; незадоволення межами реалізму ХІХ століття.

На думку Д. Наливайка, міфотворчість – це інструмент художньої організації матеріалу та засіб виразу певних “вічних” вихідних, стійких національно-культурних моделей буття [5, с. 167]. Ідейними засадами створення неоміфологічного напрямку виступили певні положення “філософії життя”, інтуїтивізму, психоаналізу, структуралізму, ритуалізму, функціоналізму, які поглибили розуміння класичного міфу, завдяки чому зросла практика використання міфологічної тематики в літературі. Звернення сучасних митців до психоаналізу приводить до формування в літературних творах характерних рис психологізму, відсутніх в класичній міфології з причини її орієнтації на “культурного героя”. Феномен містицизму в сучасній літературі є важливим елементом у процесі моделювання неоміфологічного твору, за допомогою якого відбувається залучення до сюжету традицій давніх міфів, релігійних та містичних вчень. Відродження міфу в літературній творчості XX століття сприяє формуванню нової посткласичної естетики, яка спрямована на відтворення та переосмислення традицій минулого за допомогою нових форм творчості.

Спираючись на можливості естетико-філософського аналізу, відтворюється динаміка розвитку та трансформації міфологічної традиції в літературній творчості XX ст., яка виявляється в процесі “реміфологізації” сучасної літератури і є важливим компонентом культури, що сприяє формуванню нової посткласичної естетики. Класичний міф трансформується, втрачаючи свою сакральність, в літературний міфологізм XX століття, зберігаючи при цьому спільні риси.

О. Киченко зауважує, що існують такі форми “міфологізування” як: 1) використання традиційних образів та сюжетів для створень стилізацій або варіацій на тему; реконструкція давніх міфологічних сюжетів; 2) відтворення глибинних міфо-синкретичних структур мислення; 3) введення окремих традиційних мотивів або персонажів в сферу реалістичної розповіді; 4) відтворення традиційних шарів національного буття та свідомості; 5) створення митцем авторських міфів, оригінальної системи міфологем [2, с. 21].

Міфологізм на пізній стадії художнього розвитку відрізняється від стародавньої міфології рядом принципових особливостей:

1. Трансцендентною силою, яка панує над людиною, виступає вже не зовнішня природа, а створена людством цивілізація, від чого міфологічне світовідчуття набуває головним чином не героїчного, а трагічного або трагікофарсового, гротескного характеру.
2. У нездоланну і таємничу долю переростає саме повсякденність з її рутинним соціальним та життєвим досвідом; звідси можливе поєднання міфологізму з натуралістично-побутовим, протокольним стилем письма.
3. Новий міф народжується не в надрах архаїчного народного колективізму, а в ситуації відокремленої і самозаглибленої самотності персонажа і суверенності його внутрішнього світу; звідси поєднання міфологізму з психологізмом, внутрішнім монологом, з літературою “потoku свідомості”.
4. Замість “культурного героя”, що приносить людям блага цивілізації, новітня міфологія часто висуває тип “екзистенціально-абсурдного” героя (т.з. “антигероя”), що розриває пута цивілізації, загальноприйнятої моралі.
5. Сучасний міфологізм носить не наївно-безсвідомий, а глибоко рефлексорний характер, що обумовлює його корінний зв’язок з філософською творчістю, а також інтелектуалістичний підхід до міфу самих художників, що пропонують крім наукової ерудиції свободу його пародійного обігравання, іронічної віддаленості.

Неможливо уявити розвиток мистецтва, не звертаючись до міфології. Міфологічна традиція в літературній творчості є важливим компонентом культури ХХ століття, що сприяє формуванню нової пост класичної естетики. Вона відображає світовідчуття та світорозуміння давніх людей, крім того, впливає на подальший розвиток літератури, є її основою. Міфологія та література постійно перетинаються, між ними відбувається безпосередній взаємовплив. Міфологічні образи, мотиви, сюжети, трансформуючись під впливом індивідуальності письменника, особливостей літературної епохи, вплинули на літературний розвиток. Найбільший інтерес до міфології виникає в

епоху модернізму. Письменники, вкладаючи в образи та мотиви нове значення, створили нову міфологію, яка відбиває реалії сьогодення.

Література:

1. Киченко А. Структура мифа / А. Киченко // Введение в теорию фольклора / А. Киченко. – Черкасы, 1998. – С. 32-35.
2. Киченко О., Пахаренко В. Міфічні й домінантні домінанти у зміні культурних епох / О. Киченко, В. Пахаренко // Слово і час. – 1999. – № 11. – С. 21-22.
3. Мелетинський Е. Міф у романі ХХ століття / Е. Мелетинський // Всесвіт. – 1997. – № 3. – С. 155-163.
4. Мифология: Иллюстрированный энциклопедический словарь / [ред. Мелетинского Э. и др.] – СПб., 1996. – С. 10-16.
5. Наливайко Д. Міфологія і сучасна література / Д. Наливайко // Всесвіт. – 1980. – № 3. – С. 166-175.
6. Литературный энциклопедический словарь / [ред. Кожевникова В., Николаева П.] – М., 1987.
7. Міфи в літературі // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 335-338.

The mythocreation as a leading phenomenon in the development of the literature of the twentieth century

The article is devoted to the research of the phenomenon of mythocreation. The essential characteristics of this concept are presented here. The author reveals the influence of the mythology on the development of literature and culture. The concept “mythologism” is given in literary-critical treatment. The author represents the peculiarities of mythologism, which are typical of it at the last stage of the artistic development.

Key words: myth, mythocreation, mythologism, artistic creation, image, symbol, artistic device.